

Om det svenska språket

Skriftspråket på 1600-talet var ett mycket oreglerat och individuellt sätt att försöka beskriva de ljud som talet utgör. Det fanns ingen myndighet som bevakade det svenska språket eller kom med stavningsregler. Den ibland bristfälliga skolgången och böckernas sällsynthet gjorde att de främsta källorna till en slags normerande skrift var psalmboken och tillfälliga tryck (visor, notiser, tidningar o.dyl.).

Liksom i många andra skriftspråk var bruket av skiljetecken mycket skiftande. Den huvudsakliga uppdelningen av en skriven text utgjordes av snedstreck, vilket markerar en inandning vid högläsning. Sannolikt var alla texter tänkta att läsas högt och skrivsättet anpassades efter det. För den sakens skull finns även inledningen på nästa sidas första ord alltid återgiven nederst på sidan. Läsaren har då möjlighet att vända blad utan att avbryta läsandet.

Exempel:

Nederst på sidan 85 står "Ståndh".

(thet är) Piſkar ſom the faſta medh Händerna.) Han hål-
ler ett mäçta frönt Regimente vthi Landet/ i ſynner hec
medh allahanda Stånd/ ſå att then ſom är een Adelsman/
må ſie ſtadigt hålla ſig ther widh/ och taga Edelsmans
Döttrar till Huſfrur/ Een Kiöpmann inthet gå ifrån ſiet.
L iii Ståndh/

Överst på sidan 86 står "Ståndh".

86. Ståndh/ vthan bliſwa een Kiöpmann/ och taga ſig Kiöp-
mans Döttrar/ ſampt hans Barn och alle hans Eſfter-
kommande: Een Bonde/ een Tiggare/ Dansare eller
vare ſig aff hwadh Handtwärc thet ſig vara må/ må-
ſie the ſtadigt medh alla ſina Eſfterkommande bliſwa vthi
ſine Embete/ och aldriß förloſa thet Landt'

Stavningen, som för oss kan tyckas märklig, har sin grund i språkets tyska rötter. Ett "d" i slutet av ett ord blir hårt och uttalas "t", till exempel, såvida det inte följs av bokstaven "h", vilken markerar ett mjukt uttal av en konsonant. "Ståndh" ska

alltså uttalas "Stånd" och "medh" ska uttalas "med". Flera andra egenheter är bra att komma ihåg:

Bokstaven "o" uttalas som "å", såvida den inte följs av ett till "o" då det uttalas som ett långt "o". Bokstäverna "i" och "j" är helt jämbördiga, utan uttalsskillnad, utom i kombinationen "ij" som bör ha en glidning mellan i och j. Även bokstäverna "v" och "u" är ibland utbytbara och torde inte ha någon uttalsskillnad, utan transponeras till ett svenskt "u" då det verkar lämpligt. Möjligen kan man, med vägledning från tyskt uttal, säga att ett "v" i början av ett ord borde glida åt ett "f" och ett "w" markerar otvetydigt ett modernt svenskt "v". "Th" blir ett "d" och "ch" blir en blandning mellan "g" och "k".

Exempel:

The kommo til osz ther wij hemptade Watn i stoor myckenheet/ Alle hade Pilar och Bogar medh sigh/ och brachte osz öfuerflödige Boskap och Citroner/ begiärandes Jern igen/ i synnerheet Knijfwar

Med anpassning till modern stavning:

De kommo till oss där vi hämtade vatten i stor myckenhet. Alle hade pilar och bågar med sig och bragte oss överflödige boskap och citroner, begärandes järn igen, i synnerhet knivar.

Det hela kan tyckas en smula förvirrande. Det enklaste är att bortse från stavningen och försöka se likheterna med vår egen svenska. När vi ser ordet "sampt" kan det tyckas märkligt, men uttala "samt" och du ska finna att vi också har ett svagt, nästan ohörbart, "p" i ordet.

Den stora utmaningen är att tyda textens typsnitt, bena ut meningsbyggnaden och att ha överseende med de många syftningsfelen (som vi skulle benämna dem). Därför kommer nu några arbetsuppgifter.

Övningsuppgifter

1. Transkribera (skriv av) följande text:

Ät Tigren bleff honom i wårse / gaff han till honom ett
Språngh / vthi thetta Språnget stälte han sin Wenstra
Handh i Slupet på Diuret / och medh een Snellheet medh
sitt korta Gewähr / stack Strupan vthaff honom / så att
Creaturet bleff strax dödt å swan vppå honom liggandes /
Men then öfwerdådige Edelmannen / bleff och någre Da-
gar ther effter dödh / i thet han aff Tigren hafwer bekom-
mit ett slagh vthi högra Arlen.

Theras Hustrur brenna sigh lefwandes enär Män-
nerna dö. The rätta Mogoller eller Mogorer äro aff
Sårgan heel swarta / och Mahometister / Men the Benja-
ner swartgola / och Hedningar / Thesse äro Köpmänn /
Handtwärckare och Landtmän / i synnerheet äro the öfwer-
måttan snälle Boohållare och Räcknemästare. The eff-
terfölla vthi sin Våra Dyt jagore Meningh / Föregifwandes /
att then Siälen som Menniskan hafwer / är henne
aff Gudarna lånt / och enär Menniskan döör / så flytter
hon vthi ett annat Creatur / som Ox / Koo / åsne / Bus-
fel / etc. eller ware sigh aff hwadh som vppå Jorden träder :
Therförre skola the aldrig döda eller äta något som Liff
vndfångit hafwer / fruchtandes att the skola äta något aff
sine egne Föräldrar / Slächt eller Wänner.

2. Skriv om detta stycke till modern svenska:

Amboina är een aff the Förnembste iblandh the Molucciske Öijor / hwilken spijsar heela Werlden medh Neglikor; Och hafwer thesse Inwånare tillförende lefwat vnder Konungen vthi Tarnado / Men så hafwa the Amboinske Orangh Kaias eller Adel giordt sigh till een Regering / och skildt sigh ifrån sin Konungh: I medler Tijdh hade the Engelske wäl sigh ther inrotat / och hade godh Hyllest medh Inwånarena. Hållendarena hade och sin Boningh ther / och drefwo ther stoor Handel / och hade mäst heela Näglieskogen på sin Sijda; Och ändoch att the Engelske woro the Hållendare till ingen Meen / lijkawäl stämplade the Hållenske huru the kunde få the Engelske tädan / och stämplade så hemligen medh the Amboineser / hwilka om Nattetijdh slogo neder them alla / och plundrate theras Egendomar och Wahror: Sedan bleff ingen Engelsman effterlåtit att handla ther / vthan ther the nu willia hafwa Neglikor / måste the köpa them aff Hållendaren. Nu hafwer han bygt ther många Befästningar/ och än dageligen söker att twinga the Amdoineser / hwilka doch sannerligen äro kiäcka Soldater. Ty vthi Fält kan Hållendaren inthet vthrätta emot them / vthan the hafwa nu förtagit (igenom Krigh/) Hållendarna all NeglikeSkogen / och wil han hafwa Neglikor / så köper han nu aff them.

3. Uttyd och beskriv hur Nils Mattson Kiöping använde skiljetecken samt gemener och versaler.

4. Skriv en egen text på 1600-talssvenska.

Frågor till Nils Mattson Kiöpings resa

Vilka tre europeiska nationaliteter var tongivande i de delar av Afrika och Asien som Nils Mattson reste i?

Svar: Engelsmän, portugiser och holländare. Märk väl att det inte rörde sig om nationerna (staterna) i första hand, utan privata aktörer och handelsbolag som ville tjäna pengar.

Varför var de aktiva i området?

Svar: Dels för att bedriva handel och dels för att sprida den kristna läran. Erövringen av markområden och städer var ett sätt att få överhanden i en trakt.

Vilka yrken har de européer som Nils Mattson träffar i fjärran land?

Svar: De är handelsmän, missionärer och soldater.

Vad verkar Nils Mattson tycka är mest avskyvärt med vissa andra folkslag och religioner?

Svar: Avgudadyrkan. Den lutherska läran, som var allenarådande i Sverige, lärde att avgudadyrkan, det vill säga att tillbe en sak eller figur, var ett av de värsta brotten. (Se tio Guds bud.)

Hur verkar relationerna mellan människor av olika tro ha varit?

Svar: Väldigt olika från plats till plats. På vissa orter levde man i stor sämja, medan man sökte döda varandra på andra orter.

Vilka handelsvaror var mest åtråvärda för européerna?

Svar: Kryddor, salpeter (för att göra krut), ädelstenar, pärlor och metall.

Vilken typ av varor var tämligen ointressanta och varför?

Svar: Fukt och andra färskvaror som inte kunde transporteras till Europa utan att bli dåliga.

Arbetsuppgifter till Nils Mattson Kiöpings resa

Beskriv hur det gick till när ett europeiskt skepp kom till en främmande ort.

Svar: Skeppet släppte ankar och hissade fredsflagga. Därpå inväntade man för att se om någon från land kom ut till skeppet. Oftast kom en representant för den lokale herren för att få besked om vilket ärende man hade. Representanten åkte tillbaka till landsherrn för att meddela vilket skepp det var och vilket ärende man hade. Beroende på om landsherrn var vänligt inställd eller ej fick man komma iland. Kom det ingen representant till skeppet, rodde några få beväpnade män först in till land för att se om man blev attackerad. Kunde man inte märka något farligt, kunde andra komma iland med.

Rita det djur som Nils Mattson beskriver:

Elefantmästare är elefantens arvförande. Finnes ock på denne orten. Detta kreaturet är ungefär halvander* aln högt och tre alnar lång, så skapat som en elefant, bärandes ett horn framman på näsan, vilket han slipar emot stenar enär han går i kamp med elefanten. Ock haver en snabel som en annan elefant, vilken går under hornet. Och ehuru väl de som honom aldrig sett hava (i synnerhet målare) avmåla honom med skölper** på ryggen och över livet, så fara de dock mycket villa. Ty hans hud är icke allenast uti sig själv tjock och slät, utan ligger i fållar var uppå annan, fåll utanpå fåll ifrån huvudet och in till rumpan, så att den starkaste karl intet kan hugga igenom hans hud med någon yxa, omskönt hon vore aldrig så skarp. Uppå detta kreaturet finnes ingenting som ju icke är tjänligt uti läkedom, såväl hans träck som annat.

*En och en halv

**Sköldar

Markera Nils Mattson Kiöpings färdväg på en karta.

Ordlista

Atlask = tjockt sidentyg

Bayen = viken

Beläte = avbild

Besynnerlig = särskild

Blacket = grumligt

Durchlopp = diarré

Dädan = därifrån

Emellertid = under tiden

Enfaldig = enkel

Fetalier = livsmedel

Förtöva = dröja kvar

Genlevor = kvarlämningar

Gemen = vanlig

Ge någon kvarter (uttalas med långt e) = skona någon

Gesant = ambassadör/sändebud

Geschwint = snabb

Gevär = beväpning

Gretverk = gallerverk

Halvander- = och en halv, t.ex. halvander aln = en och en halv aln.

Handbill = kort yxa

Helbrägda = botad

Hyllest = tillgivenhet

Här faller = här finns

Kartusch = krutladdning

Kräka = kräla

Landssjukan = difteri, tyfus och andra smittsamma sjukdomar

Lantman = bonde

Ledamot = en lem/kroppsdel

Lustig = lustfylld

Lättfärdig = obekymrad (negativt laddat, som motsats till ansvarstagande)

Marterat = har blivit martyrt

Mjöhund = vinthund

Nattbläsker = fladdermöss

Oförskämd = utan att skämmas

Oförvarandes = omedvetet, ovetandes, av en händelse

Otidig = i förtid/för tidig

Papist = katolik

Paulun = tält

Peregrin/pelegrin = vallfärdande

Pinad = torterad

Rapperi = röveri

Resolvera = förvandla

Rolig/rolighet = lugn

Skam/skamlighet = könsdelar

Skonsmål = nåd

Slaktning = slag (krigshandling)

Snällhet = snabbhet

Springa = hoppa

Spisa = att förse någon med något

Stolgång = avföring

Stycken = kanoner

Svår = tung

Tröjenborg = labyrint

Tillförende = tidigare

Ungersgyllen = guldmynt präglad i Stockholm 1568, vikt 4,2 gr, diam. 23 mm.

Vattusjukan = skörbjugg

Virock = rökelse

Åbo/åboar = torpare

Åkermän = bönder

Åminnelser = historiska platser eller föremål

Överdådig = övermodig/alldeles för djärv

Överlevor = fornlämningar